

Sicole

Mots walons respondant a des mots francès avou H

E francès

On fwait l' diferince inte ene shoflêye H [*H* « aspiré »] et ene halcrosse H [*H* muet]. Li halcrosse H permète li spotchaedje del voyale di l' ârtike u do prono k' est padvant.

Shoflêye H

la haie, la hache, le harpon
je harponne, je harnache mon cheval

Halcrosse H

l'hiver, l'heure, l'Haloween
j'hiberne, j'habitué mes enfants à
l'économie

Pol halcrosse H, après « un » et « les » « des »..., gn a on loyaedje fonetike [*liaison*]. Les etroclés ârtikes [*contractés*] « du, de la » si candjèt a « de l' »

un harpon, un haut-fourneau
des harnachements, les homes
du harcèlement, du hachis de bœuf
...de la haute cour de justice, de la
houille

un hiver un holocauste, un horaire,
un historien
les hommes, les hoirs
de l'hydrogène, à la fin de l'horaire
les énigmes de l'histoire

E walon

E walon scrît e Feller-Haust (paysis d' Lidje) ey e rfondou walon, on n' sicrît li lete H ki dins les mots cuzéns des shoflêyès H do francès.

Shoflêye H (sins spotchaedje ni loyaedje)

li hâye, li hepe, li hatchete, li hôt del schåle
on hosse-cawe, on hena, on hoûlaedje
des hôts tienes, des hômes po les vîs
dji haetchrans l' vea
i hane come on tchén ; i hâbite des barakîs
nos hertchîs l' singlé so 100 metes ; c' est
l' pus hardi ki cmince

– (+ spotchaedje + loyaedje)

l'ivier, l'heure, l'Alowine, l'Olocôsse
èn ivier, èn istoryin
des eures ; des eurêyes [*repas*]
dj'abitowe mes enfants a spârgnî
il abitowe si tchén a rivni
nos abituwans... ; c' est
l' pus abitouwé d' nozôtes

E sistinme Feller-Léonard (Nameur), on n' sicrît nén li H prumrece [*primaire* = *germanique*]. Portant, on n' fwait pont d' loyaedje fonetike.

Dji r'taye li âye di fuzin [*Ligustrum*] a ôteûr d'ome. C' est l' pus ârdi des djonnes di osse-cawe k' evole li prumî.

E walon scrît e Feller-Francârd (Basse Ârdene), on wåde sovint li H, mågré k' i n' est nén si « stocaesse » k' après Lidje ; li definixhant ârtike femrin, c' est « la ».

I s' cubètchint drî la hâye ; dju hatcho les vês tot seû <> dj'atcho l' vê cand il ont arivé ; ele rathe la coviète après lîye <> ele ruhatche... après lèye.

Eciclopedeye

Les dzôrances po s' nourî [*troubles de comportement alimentaire*]

C' est cwand ene djin ni s' nourit nén bén a cåze d' idêyes k' elle a dins s' tiesse.

C' est ene maladeye del tiesse [*psychologique*] k' arive purade ås bâsheles (90 å cint), ey al laidådje [*lêde âdje, adolescence*] (12 à 25 ans).

Sacwants sôres

Les pitès magneuses po-z esse maigues [*anorexie mentale*]

C' est des djonnetes ki n' magnèt nén di sogne di groxhi. Ele volèt wårder ene taeye mankin come les comeres k' ele veyèt dins les fimes, al televuzion u so leu sûtifone. Si les parints les oblidjèt a magnî, ele si vont fé rnâder après l' eurêye [*repas*]. Ubén ele dijhnut a leu parints k' elle ont må l' vinte po n' nén dveur magnî. Oudonbén ele fwaiynut do sport dipus k' leu foice, disca toumer la.

Les golafeus

Gn a des golafeus ki magnèt po n' nén sondjî a leu noerès idêyes.

Gn a des cis k' ont magnî trop waire tot on tins. Pu tot d' on côp i s' dâret so l' amagnî come li mizere so l' monde [*boulimie*].

Tos les golafeus, cwand il ont magnî, i rnâdèt (sins rén fé).

Istwere

Li prumî discrijhaedje di l' anorecseye del tiesse date di 1689. Li må a stî discovrou pa on medcén inglès.

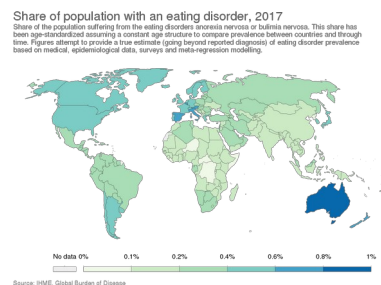
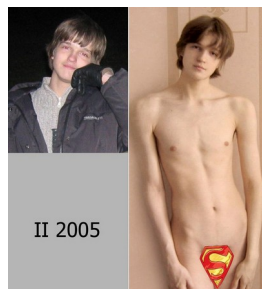
Li golafreye-maladeye a stî discrîte l' an 1859 pa on nôbe otrichyin.

Médiaedje

Èn anorecsike k' a divnou maigue come un clâ, on l' doet moenner dins on ospitå sikiatrike. On lyi va mete des basters po l' rinouri.

Les cas ordinaires, on les sait rweri avou on shuvou sicolodjike.

Nonante malâdes so 100 sont schapés dins les 5 ans.

Sicrijheu e walon

Camille Gaspard

Camille Gaspard vîna-st å monde a Dairômont (hamtea del Haleu [Grand Halleux], asteure comene de L Viye Sâlm [Vielsalm]) li 24 di fevrî 1917. I mora li 23 d' may 1990.

Di s' mestî, il esteut cinsî (i compôzéve ses powinmes tot moennant s' tracteur). Après, i fourit rprezintant po les machines di cinse.

Sovnance di cwand dj' esteu ptit

Cwand dj' esteu ptit, divant k' dj' alaxhe e scole, dji n' djâzéve ki l' walon : avou m' popa et m' mame come avou les vijhéns.

Et po ostant ki dj' m' è sovegne, li francès, fâte del kinoxhe, on n' è djheut nén grand tchoi. C' esteut por mi, come po ls ôtes, on lingaedje etrindjir. E viyaedje, on-z aveut, dabôrd, foirt pô l' ocâzion d' l' etinde.

Cwand vneut des djins el mâjhon ki ç' fouxhe des cis do viyaedje ou des cis d' âdfoû, ki ç' fouxhe li mwaisse di scole, li curé, li docteur ou l' veterinaire, les marchands d' biesses, tertos djâzént l' walon. Gn aveut co les Lidjwès ki vnént totes les samwinnes, les marchands d' boure et d' oûs sins rovyî les makêyes ! Des foû brâvès djins. Zeles avou djâzént l' walon, mins c' esteut do lidjwès et dj' les compurdeu Bén. I m' shonnéve portant k' i n' djâzént nén l' bon walon come nozôtes. Li bon walon, por mi, c' esteut l' ci k' on m' aveut apris e Dairômont et ki tchantéve a mes orayes sins fâsse note.

Mins e dijh-nouv cint vint-deus, èn an trop toit, veu k' dji vneu aprume d' aveur mes cénk ans et k' i m' end âreut falou shijh d' après li lwè, mi popa, a l' erî-sâjhon, avou l' acoird do mwaisse, m' amoenna e scole a Sint-Djâke, avou on cabas di cur å dos, wice k' i gn aveut on ptit live, ene ârdweze (ene eschaye ecâdrêye di bwès) et ene toutche (di pire), adonpwis ene boesse di tâtes et on ptit bidon d' cafè ki m' mame aveut apontyî amourezmint.

Ene feye e scole et popa revoye, dji meta m' bidon, come dji l' veyeu fé ås ôtes, po s' rischandi so l' grand hôt fornea d' croufier. Mins come i n' m' aveut nén vnou a l' idêye d' oister l' bouchon, a on moumint dné i s' distopa tot seu tot petant come on côp d' fizik... et c' est dispoy adon ki dj' sai l' foice del wapeur !!!

On-z esteut a l' aprepe del mâle sâjhon. Bén vite, i niva k' po-z assoti et m' popa m' apoirtéve a scole a djambe di cok [à *califourchon*] haute des hôtès consires et des batous fwais al schoupe.¹

1 Shûte so https://rifondou.walon.org/gaspard_camille.html

Tchanson

Pocwè n' av nén vnou ?

I. C' esteut dimegne li fiesse [*kermesse*]. / Dj' a prins mi årmonica [*accordéon*]. / Et dj' a djouwé timpesse. / Dj' a djouwé totavå [*de tous côtés*].

Dj' aveu houkî tolmonde, / et tolmonde a dansé. / Mins vos vs av avou honte, / avou honte di vs mostrer.

Vos vs avîz, come les ôtes, / fwait bén gâye [*belle*] å matén. / K' avîz vs don, pôve crapåde, / al nute, ki n' aléve nén ?

E vosse djårdén, tote seule, / vos m' av schoûté d' å lon. / Et la padzo les stoeles, / vos av brognî m' tchanson.

II. Vos av distourné l' tiesse / tins ki l' djoye et l' amour / ont fwait valser l' djonnesse di tos les alintoûs.

Vos vs av sâvé del fiesse / – dj' ô bén : po tni on rang – / purdant come ene princesse / les ôtes po des manants.

Mins tot vs houwant [*écartant*] d' mes danses, / avou vos airs guindés, / c' est les pus firès tchances / ki vs ont passé dzo l' nez.

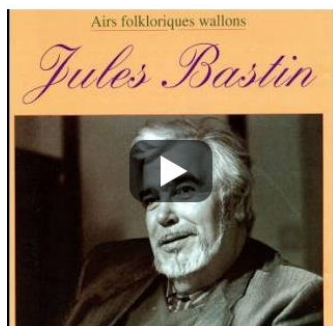
Ca vs n' advinroz mây come / so mes acoirds di feu, / dj' a rindou les djonnes omes / voltrûles ey amoureux.

III. Al fiesse, l' amour galope / et, so les cadinces d' ouy, / on-z a veyou des copes s' acoirder so on clign d' ouy.

Vos, vs seroz cou so xhame [*assise = restant vieille fille*], / a lzès vey d' å lon / – bén des ureusès mames – / atchoufter leus poyons [*mariées et mères après la rencontre du bal*].

Motoit toumroz vs malåde / di vs vey mete å rancårt. / Vos vs diroz : « c' est di m' fâte. » / Mins i serè trop târd.

C' esteut dimegne li fiesse. / Tolmonde esteut houkî. / Et dj' a djouwé timpesse. / Vos, pocwè n' av nén vnou ?

Câzaedje : Camille Gaspard ; muzike et tchantaedje : Jules Bastin (1933-1996), sitroete plake « *Airs folkloriques wallons* » (1996).

Jules Bastin, c' esteut on grand tchanteu d' operå ki provneut d' Pont-dlé-Lignouveye. I cminça si veye d' ovraedje come professeur. Ci n' est k' diviè 30 ans k' il aprinda l' muzike et do côp rascode des pris a Brussele (1958 & 1959), Li Håye (1962) et Munik (1963).